

Reed Papp Zsuzsanna

Magyarország egy elfeledett forrás- típusban: tartománylisták a középkori Angliában

A középkori Anglia Magyarország-képe meglehetősen egyoldalúan rekonstruálható. Míg a mindennapi élet gyorsan eltűnő feljegyzései töredékesek, számos krónika, földrajzi leírás maradt ránk, amelyben bizonyos határon belül rekonstruálhatók a szerzők benyomásai és (gyakran csupán örökölt) tudásanyaguk. Ezek azonban többnyire a távoli múlt leírásaiban megőrződött töredékek, amelyek minden másolással egyre távolabb kerülnek a szöveg alkotójától és használatától. Erre példa többek között az „aetheling-hagyomány”, amely Vasbordájú Edmund fiainak Magyarországra száműzését, és leszármazottaik életútját örököltette meg a 12. század elejétől szinte minden angol történelemmel foglalkozó krónikában.¹ Ezen források egészen más jellegű információval szolgálnak az angliai Magyarország-képről, mint az a kevés fennmaradt egykorú feljegyzés, amely gyakorlati ismeretekről, és valódi kapcsolatokról ad számot.

A történeti irodalom sporadikusan előforduló, Magyarországra vonatkozó feljegyzései nem alkotnak egybefüggő anyagot, és keveset tudunk arról is, hogy a bennük foglalt információ mennyire volt aktív vagy passzív, használatos vagy mellőzött. Jóval konkrétabb információt tartalmaznak a földrajzi témájú művek, legyenek azok szöveges leírások vagy kartográfiai munkák. Ezekben Magyarország Európa integráns részeként jelenik meg, a történelmi távlattal ellentétben gyakran viszonylag egyidejű adatokkal és elhelyezkedéssel. Giraldus Cambrensis Európa-térképén például, ahol a magyar királyság már nem *Pannonia* provincia, mint a többi korabeli térképen, hanem *Hungaria: Bohemia* és *Austria* szomszédja az északkeleti sarokban. Az ilyen munkák vizsgálatánál is fontos azonban szem előtt tartani, hogy szerzőik gyakran nyúlnak régi forrásokhoz, illetve szándékoltnak historizálnak. Többek között például Bartholomaeus Anglicus enciklopédiája, amelynek *Pannonia* szócikke egy bizonyos Herodotus-ra hivatkozva a szarvaslegenda rövid summázatával magyarázza a hunok megtelepedését az országban, „melyet ezen nép után Hungáriának neveznek, és Orosius szerint két részből, nevezetesen Kis és Nagy-Pannóniából áll”.²

¹ Aetheling (óangol): királlyá választható herceg vagy nemes. Edgar Aetheling (1051–1126 k.) a Magyarországra száműzött Edward fia, Vasbordájú Edmund unokája volt.

² Bartholomaeus 1964 [1601]: 685.

A sokrétű középkori angol írásbeliség szinte minden ágában található utalást Magyarországra, de kevés az olyan forrás, amelyben gyakorlati információt és konkrét helyneveket olvashatunk. Az egyik ilyen dokumentumtípus nem tipikusan angol eredetű, a fennmaradt angol másolatok száma és disztribúciója miatt azonban okunk van feltételezni, hogy egy, a mindennapi életben is használt és ismert információhalmazzal állunk szemben. A *Liber provincialis*, azaz tartománylista olyan forrástípus, amelyet ritkán porolnak le a kutatók. Ennek oka egyrészt nyilvánvalóan az, hogy a tartománylisták nagy része ismétlődő információt tartalmaz, másrészt pedig, hogy eredetük és funkciójuk nem minden esetben ismert, így nehéz mélyreható konklúziót levonni belőlük. Tüzetesebb áttekintéssel azonban fontos részletekre derülhet fény, leginkább abban a kérdésben, hogy milyen információk álltak a 13. századi Európában ezen forrás használóinak a rendelkezésére.

De mi is a *Liber provincialis*? A tartományok összeírásának gondolata természetesen a pápai udvar adminisztrációján született meg. A 12. században a pápaság egyre gyakrabban jelent meg mint monarchikus intézmény. Ez nem csak a korabeli kánonjogi terminológiában tükröződik, de ez a koncepció képezi a tartománylisták alapját is. A *Liber censuum* szükségességét közvetetten a pápai udvarba beérkező kérelmek számának megnövekedése, és a különböző bevételek nyilvántartásának átláthatatlansága idézte elő. Az egyház legfőbb jövedelme sokáig a közép-itáliai birtokok bevételeiből, vámokból és egyéb jogokból származó pénzekből állt. Itálián kívül a pápai udvar két másik forrásra támaszkodott: az apátságoktól behajtott *census*ra, valamint királyságok és hercegségek által fizetett hűbérre. A pénzbehajtást nemcsak a helyi városok és nemesek, hanem a császárság is megnehezítette, így a pápaság folyamatosan pénzügyi nehézségekkel küzdött.³ A jogcímek és összegek, melyeket a Kúria sokszor csak szokásjog alapján kapott, gyakran feledésbe merültek. Emellett egyre nagyobb gondot jelentett az is, hogy a kérelmek adminisztrációját végző pápai nótáriusok követhetetlenül, – szinte vesztegetésként – különböző jogcímeken hajtottak be munkájukért díjazást és ajándékokat.⁴ Éppen ezért a behajtható jövedelmek pontos nyilvántartása egyre sürgetőbb feladattá vált.

Ezt a folyamatot Deusdedit 1087-ben befejezett kánonjogi gyűjteménye indította el, amelyet a 12. század első felében további *ordines*-gyűjtemények követtek. Ezek summázatát a Cencius kamarás (Cencio Savelli, később III. Honorius pápa) által 1192-ben összeállított *Liber censuum Romanae Ecclesiae* című munka tartalmazza.⁵ Ez a mű gyakorlatilag három különböző forrásból áll: 1. korábbi jogtárak (Albinus, Boso, Deusdedit művei), 2. ismeretlen eredetű művek, például II. Paszkál pápa regisztere, a püspökségek és kolostorok listája, valamint egy pápai

³ Robinson 1990: 262.

⁴ Morris 1991: 214.

⁵ Jelenleg: Vatican, Bibl. Apostolica, Vat. lat. 8486. Honorius pápa kitűnő pénzügyi adminisztrátor volt, a pápai udvar bevételeinek rendezése mellett többek között az ötödik keresztes hadjárat pénzügyi hátterének központosítása is az ő nevéhez fűződik. Powell 1986: 102.

krónika, illetve 3. a Cencius által személyesen írt részek.⁶ Elképzelhető, hogy a tartománylista a pápai regiszter és krónika anyagával együtt került Cencius kezébe, ami valószínűsíti, hogy ilyen tartománylisták historiográfiai művek tartozékaként már jóval a *Liber censuum* összeállítása előtt használatban voltak.⁷

Összeírásának papírra vetésekor Cencius arra is ügyelt, hogy a későbbiekben legyen hely további bejegyzések számára is.⁸ Munkája több volt mint egyszerű tartománylista: a pápai udvar bevételeit részletesen felsoroló mű kitér a pápai fennhatóság alá tartozó templomokra, kolostorokra, ispotályokra, városokra, kastélyokra, uradalmakra, valamint uralkodókra is. Emellett történelmi és liturgiai anyag is helyett kapott benne.⁹ Az összesen tizennyolc könyvből álló *Liber censuum* tehát sok tekintetben kitűnő forrás a pápai adminisztráció működéséről.¹⁰ Jelen tanulmány szempontjából legfontosabb része az érsekségek és püspökségek felsorolása (8. könyv), amely önmagában is gyakran másolt és használt dokumentum volt.

A térképe kapcsán fentebb említett Giraldus Cambrensis wales-i krónikás (1146 körül–1223), így emlékezik meg egy, a pápai udvarban használt tartománylistáról: „A pápa megparancsolta, hogy hozzák be azt a regisztrumot, amelyben a világ összes keresztény országában mind a püspöki székhelyek rangjuk szerint, mind pedig az alájuk rendelt templomok [megtalálhatók].”¹¹ Giraldus a 12. század fordulója körül négyszer is kilincselte a pápánál a wales-i St. David püspöki székébe való kinevezése, valamint ugyanezen püspökségnek a canterbury-i érsek alóli kivonása és érsekséggé emelése ügyében. A tartománylista az ilyen ügyekben nyilvánvalóan hasznos és gyakran forgatott kézikönyv volt a pápai udvarnál, és mint ilyennek, a tartalmát valószínűleg az esetlegesen beérkezett újabb információk felhasználásával lelkiismeretesen frissítették. Önálló pápai tartománylistákat azonban nemcsak a pápai kancellária iratai között találhatunk. Hasonló lista számos formában létezett, például a II. Callixtus pápa idején készült rövidebb, és az úgynevezett Albinus-féle hosszabb *Liber provincialis* a 12. század második feléből.¹² Míg a legkorábbi listák értelemszerűen

⁶ Montecchi Palazzi 1994: 53.

⁷ Hasonló összeírások Bizáncban a legkorábbi időktől kezdve léteztek. Az úgynevezett „Notitiák” (7, 8, 9, és 10 sz.) például a 10. században születtek. Darrouzès (ed.) 1981. Louis Duchesne munkája ugyanakkor röviden ismerteti a Rómán kívüli tartomány-összeírásokat. Duchesne 1904: 77–81.

⁸ A kéziratot Willelmus Rofio, Cencius írnoka jegyezte le. Az üresen hagyott helyeken 13. századi bejegyzések találhatóak. A kézirat leírása és további kéziratok listája: Fabre 1892: 171–175; Elze 1956–1957: 252–258.

⁹ Például *Ordo romanus* (10. és 11. könyv), pápai krónikák (12. és 13. könyv). Lásd erre vonatkozóan Fabre – Duchesne (éd.) 1905–1952.

¹⁰ Morris 1991: 215–216.

¹¹ „Praecipit papa registrum afferri, ubi de universo fidelium orbe singulorum regnorum tam metropoles per ordinem quam earum quoque suffraganae numerantur ecclesiae pontificales.” Giraldus (1863): 165.

¹² Duchesne 1904: 81–123.

nem tartalmaznak utalást kelet-európai provinciákra, az Albinus-nak tulajdonított munka már beszámol a magyar és horvát pápai tartományokról.¹³

A kalocsai érsekség megjelenése miatt 1135-nél későbbre datált lista elemzésében Louis Duchesne rámutat a *Liber provincialis* horvát tartományokra vonatkozó szakaszának réteges szerkezetére. Az Adrián túli területek két külön felsorolásban találhatók: először a magyar királyságot követő Salona szakaszban, másodsor pedig az Aquilea tartomány után következő két részben, *Ystria supra mare* (ide tartozik Grado, Zadar és Split) és *Sclavonia* (Dubrovnik) alcímek alatt. A felsorolás nyilvánvalóan nem fedi a korabeli helyzetet.¹⁴ A 7. században elpusztult Salona tulajdonképpen a római Dalmácia provincia fővárosa volt, amelynek helyét a pápai lista készítésének idején már a szinte azonos helyen épült Spalato (Split) vette át mint püspöki székhely. A 12. századi szerző azonban mind Salona, mind Spalato alá sorol különböző tenger melléki városokat, amelyek későbbi tartománylistákban más-más érsekség alá vándorolnak.¹⁵ Ennek a korai tartománylistának Angliában nincs ismert másolata. A következőkben azt a későbbi verziót vizsgáljuk meg, amely eljutott a szigetországba.

A 13. századi *Liber provincialis* egy bolognai kéziratban található,¹⁶ amelyet Michael Tangl 1230 körülre datál.¹⁷ Ennek a dokumentumnak számos verziója maradt fenn Angliában leginkább a 13–14. századból, és másolatai változatos helyeken és formában bukkannak fel az ország könyvtáraiban. Valószínűsíthető, hogy az ilyen jellegű iratok átmeneti természete miatt sok példány elpusztult, így az Angliában készült másolatok eredetije és sztemmája gyakorlatilag rekonstruálhatatlan. A tartománylisták számából, változatos földrajzi eredetéből és szövegekörnyezetéből egyrészt az következik, hogy ugyanaz a lista az egyes kézira-

¹³ Horvátország 1102 után vált a magyar perszonálunió részévé, és Könyves Kálmán király címében fordul elő először elő a magyar korona szerves részeként. A 13. század során a tenger melléki területek birtoklása fontos része volt a magyar királyi bel- és külpolitikának, amelyet közvetetten a pápaság és császárság szembenállása is befolyásolt. Amikor III. Béla király 1196-ban meghalt, trónját az addig horvát és dalmát báni területeket kormányzó, fiatal Imre herceg örökölte. Fiatalabb testvére, András azonban királlyá koronázásáig fegyveres erővel és karizmatikus belpolitikával igyekezett bátyjától (változó szerencsével) átvenni a hercegség irányítását. A magyar fennhatóság alatt álló Zára (Zadar) városa mindig is a velencei kereskedelmi érdekek középpontjában állt. András az 1229. és 1233. években megalapította a szerémi és boszniai püspökséget. Engel 1990: 212.

¹⁴ Bár akkorra a velenceiek támadásai miatt a belgrádi püspökséget Sardonikiba (Scardonia) helyezték át, egymásutániségüket a lista nem részletezi, és két külön székhelyként tünteti fel őket. Nem található a későbbiekben Tunensis vagy Tiniensis néven megjelenő, 11. századi alapítású Knin, ellenben a késő antik Siscia városa, amely addigra már a zágrábi püspökség részévé vált, még külön említést kap. Duchesne 1904: 117.

¹⁵ Louis Duchesne kimutatta, hogy a Salona alá sorolt városok három különböző kronológiai síkot (késő-római, bizánci és szláv) fednek le, és erős átfedésben vannak az *Ystria supra mare* és a *Sclavonia* fejezetek felsorolásával. Duchesne 1904: 117.

¹⁶ Bologna, Colegio de España, MS 275.

¹⁷ Tangl 1894: LXII, 1. Elképzelhető, hogy Joseph A. Weidenbach kiadása egy másik 13. századi tartománylistán alapszik, a szerző azonban nem adja meg a kézirat pontos adatait, így nem azonosítható, hogy volt-e esetleg egy, a bolognainál autentikusabb kézirat. Weidenbach (Hrsg.) 1855: 264–284.

tokban láthatóan különböző funkciót szolgált, másrészt az, hogy az ilyen listák szerte az országban viszonylag jól hozzáférhetőek voltak.

A kolostori regesztákban lévő tartománylisták az egyes intézmények adminisztrációjában töltötték be szerepet. Vannak azonban ezek közül olyanok, amelyek nagyméretű fóliánsokban találhatóak, piros és kék színezéssel, nagyvonalú margókkal és betűmérettel. Ezek egyértelműen reprezentatív célból készültek, és nem láthatók rajtuk javítások vagy erős igénybevétel jelei. Ilyen például az *A* jelű kézirat, a canterbury-i Szent Ágoston kolostor 13. századi regisztere.¹⁸ Habár a szöveg számos helyen jelentősen eltér a 14. századi *G* kézirattól, nyilvánvaló, hogy a két különböző szöveg valamilyen szinten kapcsolatba hozható egymással, hiszen mindkettő Canterbury-ből származik (a *G* kézirat Henricus Estriensis, a Christ Church perjelének regisztere). Az *A* jelű kézirat ezenkívül szerkezeti és tartalmi hasonlóságot mutat az *Ar* kéziratba foglalt *Liber provincialis*-szal is, de kétségtelenül ez a legreprezentatívabb fóliáns mindegyik közül.

A történetírás ugyanakkor egy más szöveggörnyezetet jelent. A *Liber provincialis* angliai másolatai egy sor különböző történelmi műfajban vannak jelen. Az egyik jellegzetes típus a *miscellanea* (szemelvénygyűjtemények) gyakran igen konzisztens földrajzi-történelmi tartalommal. Ilyen például a *Rochesteri Krónika* néven ismert gyűjtemény (*Fn* kézirat), amelyben a *Liber provincialis* olyan népszerű, rövidebb traktátumok között található, mint a *De mirabilibus Angliae*, vagy a *De ecclesiis fundatis ante adventum Normannorum in Anglia*. Hasonlóan vegyes a *D* kézirat is, amelyben többek között megtalálhatók Johannes Diaconus *De sanctis sanctorum* című munkája, a *Winchesteri Krónika* részletei, Richardus Devisiensis krónikája, a mediterrán part földrajzi leírása, az úgynevezett Szibilla próféciák, továbbá egy oldalnyi leírás a szaracénokról, valamint János pap levele Manuel császárnak (mely utóbbi valószínűleg 14. századi betoldás).¹⁹ Emellett gyakori, hogy a tartománylistát egy összefüggő történelmi mű előszavaként másolják egy kötet elejére. Ilyen például a már említett *Ar* kézirat, amelyben megtalálható Eusebius krónikájának (*Chronicon*) Sigebertus Gemblacensis által írt folytatása is. Ez volt az egyik legnépszerűbb kontinentális krónikakompozíció a 12. századi szigetországban.²⁰ Ebben az esetben a tartománylista a közvetlenül utána lejegyzett történelmi narratíva geopolitikai háttereként tűnik fel. E két kategória közötti átmenet Matthaues Parisiensis *Liber additamentorum* című munkája, amelyben a különböző beépített szövegek a *Chronica majora* összefüggő történelmi narratíváját voltak hivatottak eredeti levelekkel és dokumentumokkal kiegészíteni.²¹

¹⁸ A sigla feloldásokat lásd a forrásoknál.

¹⁹ János pap (Johannes Presbyter) mítoszáról újabban Baum 1999.

²⁰ Sigebertus eredeti krónikájának saját ismereteim szerint tizennégy kézírata maradt fenn Angliában. A krónika azonban leginkább Robertus de Monte munkássága nyomán terjedt el a szigetországban. A Robertus által szerkesztett krónika-kompozíció szolgált alapul az egyik legfontosabb történetírói iskola, a St. Albans krónikájához is. Gransden 1974: 200, 261–263, 429, 502.

²¹ *D* és *N* kézirat. Matthaues Parisiensis (1872–1883): VI. 446–461.

A harmadik kontextus az enciklopédia, különleges eset. Az egyetlen angol példa a tartománylista enciklopédikus szövegbe való organikus beillesztésére Gervasius Tilburiensis munkája, az *Otia imperialis* (*Ca, Cr, M, R, S* kéziratok), amelynek célja az enciklopédia egészen belül valószínűleg a nyugati kereszténység kiterjedésének szemléltetése volt.²³ Gervasius a 12. század fordulója körül írta meg enciklopédiáját, és bár valószínűleg nem Angliában alkotott, műve ismert és elterjedt volt az egész szigetországban.²⁴ Munkája egy rendkívül nagy tapasztalatú, sokoldalú műveltséggel és kiterjedt európai kapcsolatrendszerrel rendelkező diplomata tudásanyagába enged bepillantást. A tartománylistát művének második könyvébe helyezte, többé-kevésbé megtartva a lista szerkezetét és felsorolás jellegét.

Tartalmukat tekintve a tartománylisták viszonylag kötött szerkezetű dokumentumok. Szinte minden esetben a pápa közvetlen fennhatósága alá tartozó püspöki székhelyek felsorolásával kezdődnek, s ezt a kardinálisok felsorolása követi. Természetesen név nélkül, hiszen a cél nem a változékony személyi nomenklátúra lejegyzése, hanem a pápai hatalom, és egyúttal a nyugati kereszténység adminisztratív struktúrájának és kiterjedésének a megjelenítése volt.²⁵ Ezután Róma öt főtemploma következik és az itáliai félsziget püspökségei.²⁶ A jelen tanulmány vizsgálatának tárgyát képező magyar provincia területét általában rögtön az ezt követő szakasz tárgyalja. A felsorolás nem királyságok vagy államképződmények szerint csoportosítja a püspökségeket, hanem egyházi provinciák, ezeken belül pedig érsekségek és az alájuk tartozó püspökségek hierarchiáján keresztül. A tartománylista egyértelműen földrajzi elhelyezkedésük sorrendjében foglalja közre a pápai provinciákkal, így Róma után északra indulva, a felsorolás a dalmáciai, szlavóniai, magyar és lengyel provincián keresztül jut el német területekre, melyeket nyugat felé fordulva a francia, angol, skót és skandináv tartományok követnek.²⁷ A sort Szardínia és a Szentföld püspökségei zárják. Egyes esetekben ezt még egy európai uralkodókat és a pápai elektorokat felsoroló lista is követi.

A Magyarországra vonatkozó szöveg, a két érsekség (Kalocsa és Esztergom) alá tartozó püspökségek felsorolása szinte minden esetben *Sclavonia* és *Polonia* provinciák között foglal helyet, és fordításban a következőképpen néz ki: „*Hungaria* két érsekséget tartalmaz. Esztergom, melynek részegyházai (*suffraganus*): Eger, Nyitra, Vác, Győr, Pécs és Veszprém; valamint Kalocsa, melynek részegyházai: Gyulafehérvár, Zágráb, Várad és Csanád.” A többi provincia logikájából és a lista szerkezetéből következik, hogy a tartományok nem minden esetben

²³ Duchesne 1904: 76.

²⁴ Gervasius (2002): LXXXVI.

²⁵ Robinson 1990: 271.

²⁶ Az angliai példák között kivételt képeznek az *A* és *G* kéziratok, amelyekben ez a rész a főszöveg után kapott helyet.

²⁷ Figyelemreméltó, hogy az írnokei tévedések milyen anomáliákat eredményezhetnek. Például Matthaeus Parisiensis tartománylistájában a közeli Skócia és Svédország provinciák összezavarása nyilvánvalóan abból fakad, hogy a másoló tekintete a hasonló országnevek (*Suetia*, illetve *Scotia*) miatt lejjebb vándorolt másolás közben, így kerülhetett Linköping Skóciába. Érdekes továbbá, hogy az egyébként gondosan lektorált kéziratban ez a hiba soha nem került javításra.

felelnek meg államképződményeknek, így itt sem a magyar királyságról, mint inkább magyar provinciáról (*Hungaria provincia*) van szó.

A tartománylisták hagyományos tartalma gyakorlatilag hűen tükrözi a korabeli érseki tartományok felosztását. Az esztergomi érseki tartományt I. István alapította 1001-ben. Területe az ország jelentős részét magában foglalta. A győri, veszprémi, pécsi, váci, egri, majd nyitrai püspökségek mindegyikét megtalálhatjuk a tartománylistában. A kalocsai érsekség a következő püspökségeket foglalta magába: a csanádi (székhelye: Csanádvár, később Temesvár), az erdélyi (székhelye: Gyulafehérvár), a váradi és a zágrábi püspökség. A 13. században adódott a püspökségekhez a szerémi püspökség (székhelye: Diakóvár) és a délszláv püspökségek, például Milkó és Bosznia, amelyeket II. András király helyezett a kalocsai érsek fennhatósága alá.

A püspökségek felsorolásán kívül az angliai példák némelyikében a fenti lista után a kereszténység uralkodóinak összefoglalása található (*imperatores et reges catholici*).²⁸ A királylista tartalmát tekintve kevés eltérés mutatkozik, az írások valamilyen okból leginkább a sorrendet variálták. Mindazonáltal a legtöbb felsorolás szerkezetének logikája ugyanaz, mint a tartománylistáké: földrajzi elhelyezkedésük, egymáshoz való közelségük a vezérelv. Emellett a sorok között átviláglik egy bizonyos mérvű regionális koncepció is, és függetlenül a sorrend különböző variációitól, Kasztília, Leon, Aragon és Portugália mindig együtt szerepel. Ugyanígy elmondhatjuk, hogy *Hungaria* és *Bohemia* mindig egymás mellé rendelve, a lista végén helyezkedik el, közvetlenül az észak-európai királyságok csoportja előtt.²⁹ A régió északi orientációja nem szokatlan jelenség a kontinensről érkező információktól függő angol forrásokban. Ez a koncepció sejlik fel a tartománylistákat záró királylisták mögött is.

A gyakran másolt tartalom két szemszögből szolgálhat információval a tartománylisták angliai használatával, valamint a magyar provincia képével kapcsolatban. Míg a másolók és a későbbi felhasználók elírásai és javításai közvetett, addig a tartalom frissítése, valamint az új tartalom hozzáadása közvetlen információval szolgál a szerzők, illetve olvasóik Magyarországról alkotott tudásáról. A legnyilvánvalóbb különbség a kéziratok között a magyar provincia helységneveinek írásmódja. A helységnevek ortográfiai változatossága a tartománylistákban leginkább a kevésbé ismert püspökségek neveit érinti. Mivel a helységnevek középkori helyesírása sohasem volt konzisztens, túlzás volna az elírásokat teljesen az angol írások földrajzi ismereteinek hiányára fogni. Mindazonáltal megfigyelhető, hogy a kelet-európai helységnevek eltérései szignifikánsan nagyobbak, mint az itáliai, francia vagy angol püspökségeké.³⁰ Az ortográfiai bizonytalanság

²⁸ *Ar, G, Fn* kéziratok.

²⁹ A provinciák felsorolásában a prágai és moráviai püspökség a mainzi érsek fennhatósága alá tartozott, Bohemia nyilvánvalóan csak a királylistában jelenhetett meg mint külön entitás.

³⁰ Kivéve természetesen az olyan figyelmetlenségből fakadó hibákat, mint Mattheus Parisiensis elnézése Suetia és Scotia esetében.

sok esetben természetesen a betűlábak (minimek) félreolvasásából, illetve a kis *t* és *c*, valamint a nagy *R* és *W* betűk felcserélhetőségéből, hasonlóságából ered.

Egyértelmű, hogy a listákat a legtöbbször mechanikusan másolták, és a másolási hibák csak a legritkább esetben kerültek áttekintésre és javításra olyanok által, akik több ismerettel rendelkeztek egyes helységekkel, provinciákkal kapcsolatban. Magyarország esetében a leggyakrabban a következő helységnevek estek áldozatul a másolási hibáknak: *Nitriensem* [Nyitra] helyett *Sitriensem*, vagy *Nuriensem*; *Waradiensem* [Várad] helyett *Zaradiensem*, *Warandiensem* vagy *Warabiensem*; *Cenadiensem* [Csanád] helyett *Renadiensem*.³¹

A helységnevek szeszélyes ortográfiája mellett az alcímek kihagyása volt a leggyakrabban előforduló hiba. Ez leginkább másolás-technikai figyelmetlenségéből ered, hiszen az alcímeket vörös tintával emelték ki, és gyakori, hogy az írnokok kihagyják a helyeket amíg fekete tintával másolnak, hogy a vörös sorokat később töltsék ki. Van olyan tartománylista, ahol a vörös tintával dolgozó írnok szeme átugrotta az alcím helyét, így a sor üresen maradt. A *D* kézirat listájában például értelemzavaró, hogy kimaradt a *Sclavonia* és *Hungaria* alcím, így az ide tartozó érsekségek és püspökségek *Ystria supra mare* provincia alá sorolódtak.³²

Míg a másolók a számukra ismeretlen helynevek leírása során gyakran követtek el hibákat, a tartománylisták tartalma gyakorlatilag változatlan maradt. A javítások száma alacsony, és csak a nagyobb önállósággal rendelkező szerzők használják, alakítják ezt a forrást tudatosan. A következőkben két ilyen angliai példát mutatok be részletesen. Az egyik a 13. század angol krónikása, Matthaëus Parisiensis legnagyobb volumenű munkájának nem kevésbé fontos függelékében az *Additamenta* vagy *Liber Additamentorum* néven ismert kötetben kapott helyet, a másik Gervasius Tilberiensis *Otia imperialia* című enciklopédikus históriájában található.

A korábban élt Gervasius Tilberiensis (1150 körül–1228) munkája tartalmazza a legmélyrehatóbb változtatásokat. Az *Otia imperialia* című, enciklopédikus műbe illesztett lista nemcsak abból a szempontból számít unikumnak, hogy a szerző egy egybefüggő narratív szövegbe foglalta, hanem abból is, hogy szerkezetét és tartalmát vagy maga a szerző, vagy a forrása, korabeli értesülései alapján megváltoztatta.³³ A változtatások kizárólag a kelet-európai régiót, nevezetesen *Ungaria* és *Bulgaria* leírását érintik. A magyar provincia két részletben található meg a lista két különböző pontján: egyrészről a *Liber provincialis* minden egyéb másolatában megtalálható szöveg, a két magyar érsekség felsorolása,

³¹ A lengyel provinciában is meglehetősen gyakoriak az ilyen jellegű bizonytalanságok: *Wratislaviensem* [Wrocław] helyett *Uredialatensem*, *Uredicilatensem* vagy *Veredicilatensem*; *Plocensem* [Plock] helyett *Polozensem*, *Plorensem*, *Perlogensem*; *Mazoviensem* [Mazovia] helyett *Mazoniensem*; *Pomeraniensem* [Pomerania] helyett *Pomeramenensem*, *Pomerauxensem* vagy *Ponitamensem*.

³² *D* kézirat, fol. 111r–v.

³³ A szentföldi tartományok leírásánál Gervasius megemlíti, hogy a pápai archívumból személyesen másolt ki pápai tartománylistát: „*ut ex archiuis domini pape collegi*”. Banks és Binns szerint Gervasius 1209. évi római útja során tehetett szert egy tartománylistára, amely nem lehetett túl régi, hiszen már szót ejt az 1204-ben alapított Bulgária tartományról. Gervasius (2002): XLVI, 218.

De Hungaria címmel, másrésről pedig az észak-itáliai régió tartományai közé sorolt adriai-tengeri tartomány, *De ducatus regni Vngarie* címmel.

Az első, minden kéziratban megtalálható felsorolás újdonsága Bulgária püspökségeinek hozzáadása és a kelet-európai tartományok sorrendje. Bulgária 1204-ben vált pápai tartománnyá, így ez az adat fontos *terminus ante quem*. A többi, Angliában fellelhető listában Magyarország mindig *Sclavonia* és *Polonia* provincia között jelenik meg. Gervasius felsorolása azonban előbb a lengyel, majd a bolgár provinciát tárgyalja, s csak ezután kerül sor *Sclavonia*, *Ungaria* és *Ystria supra mare* provinciákra. Gervasius új sorrendje az isztriai és dalmáciai patriarchátusokhoz közelítette a magyar provinciát, és ez különösen a következőkben tárgyalt további módosítások fényében válik fontossá. Az új sorrend három elkülöníthető szekcióban sorolja fel Európa tartományait. Az első szekció jól látható módon Kelet- és Közép-Európa summázata, amely szinte földrajzi középpontba állítja a magyar provinciát. Ezután következik az Itáliai-félsziget és a szigetek tartományainak a felsorolása, amelyet az északi dán, norvég és svéd tartományok követnek.

A másik, sokkal nagyobb horderejű újítás, hogy a kelet-európai szakasz után valamivel lejjebb, az észak-itáliai tartományok tárgyalásánál ismét megjelenik a magyar királyság. (Lásd a 1. képen, a kéziratreprodukción az első oszlop alsó harmadában.) Gervasius itt, a többi verzióval ellentétben, politikai területi dimenziót is bevont az eredetileg kizárólag egyházi tartományok felsorolásába: „A magyar királyság hercegségeiről. Magyarország és az Adriai-tenger között két érsekség található, Zadar és Split, amely, úgy mondják, jog szerint a magyar királyhoz tartozik hercegségként”.³⁴ Az itt található püspökségek (Zadar és Split) listáját a szerző egyszerűen átemelte az *Ystria supra mare* bekezdésből. Zadar eszerint Osor, Krk, Rab, Nin, Krbava, és Knin (Šibenik) részegyházakból áll,³⁵ míg Split püspökségei Trogir, Skradin és Croatia.³⁶ Gervasius verziójában az isztriai tartományban csak Grado patriarchátus maradt.³⁷ A tartománylista verziók közül ez tér ki először aktuálpolitikai helyzetekre, és emeli ki a hercegség magyar koronához tartozását.

A pár évtizeddel későbbi *Additamenta* gyakorlatilag forrásgyűjteményként szolgált Matthaeus Parisiensis (Matthew Paris) *Chronica majora* című történelmi munkájához, amelyben a krónikás a monumentális históriához kötődő, különböző eredeti dokumentumokat gyűjtötte egy csokorba.³⁸ A függelék két kötetben

³⁴ Gervasius (2002): 276. „De ducatus regi Vngarie. Inter Vngariam et mare Adriaticum sunt duo archiepiscopatus, Iadrensis et Spalectensis, ad regem Vngarorum, ut dicunt, de iure pertinentes nomine ducatum.” Ez a szöveg az eredeti, 1220 körül készült arles-i kéziratból származik (Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. Lat. 933, fol. 1r–85r). Az angliai másolatok egyes helyeken eltérnek. Lásd például a *Ca* kézirat szövegét a függelékben.

³⁵ *Auxarensis, Veglensis, Arbensis, Nonensis/Novetensis, Chetbautensis, Tunensis.*

³⁶ *Tragimensis, Scradonensis, Croatensis.*

³⁷ Gervasius (2002): 275.

³⁸ Ezek a függelék-kötetek tartalmaznak néhány, a magyarországi tatárjárásról ránk maradt fontos forrás-dokumentumot, például magyar és lengyel ferences, illetve domonkosrendi szerzetesek beszámolóit a szörnyűségekről.

maradt fenn: az *N* és *D* jelű kódexekben. Az *Additamenta* tartalma rendkívül sokrétű. A *Liber provincialis* eredeti levelek, diplomáciai iratok és jelentések között húzódik meg. Több okból elképzelhetőnek tartom, hogy a tartománylista a krónikásnak a lyoni egyetemes zsinat irányában tanúsított érdeklődése miatt került a függelékkötetbe. Paris ezen zsinatról szóló leírása sok helyütt hasonlít ahhoz a hangzatos *Brevis nota eorum quae in primo concilio Lugdunensi generali gesta sunt* címet viselő szöveghez, amely egy ismeretlen szemtanú tollából maradt ránk.³⁹

A *Brevis nota* egy körülbelül 1280 körül összeállított kódexben található, amely elvileg kizárja az 1259-ben meghalt Paris hozzájárását.⁴⁰ Ennek ellenére bizonyosnak tartom, hogy Paris a ránk maradt példányhoz hasonló összeállítású, a pápai kancellária által készített munkából szerezte ezeket a szövegeket. A *Liber provincialis* tehát valószínűleg a zsinati dokumentumokkal együtt érkezett Parishoz, aki felismerte egy ilyen dokumentum hasznát történelmi művének kiegészítésében. A kézírás alapján az is biztosra vehető, hogy a tartománylistákat maga Paris foglalta munkájába. Érdekes azonban, hogy saját, bizonyítottan széleskörű földrajzi és egyházi tudásából semmit sem tett hozzá a dokumentumhoz. Paris egyetlen újítása a tartománylisták történetében egy kis pergamendarabkán maradt az utókorra: az *N* jelű kéziratba toldott cédula tanúskodik arról, hogy Paris megpróbálta az összes püspökséget városnevenként betűrendes névmutatóba foglalni. Sajnos csak egy sietős vázlat maradt ránk az *L* kezdőbetűjű városokról, és egy listarészlet a francia püspökségekről.⁴¹ A tartománylista ugyan mindkét kötetben az utolsó előtti helyet kapta, de a kereszthivatkozások és betűrendes mutatók iránti vonzalmát gyakran kimutató szerző kissé esetleges indextörödékből arra következtethetünk, hogy a listákat gyakran kézikönyvként forgatták, melyeknél elsődleges fontosságú volt a könnyű kezelhetőség.

Fontos megemlíteni, hogy Paris egyedül ezen a kis vázlatos dokumentumon tesz tanúbizonyosságot a régióról alkotott pontosabb, gyakorlati ismereteiről. Maga a tartománylista szinte automatikus másolás útján került az *Additamentá*ba, és annak szövegét Paris később sem korrigálta. Ezen a kis betoldott lapon azonban világossá válik, hogy a tartománylista szövegének konzervatív megőrzése nem feltétlenül jelenti azt, hogy a krónikásnak nem voltak egyéb ismeretei az abban foglaltakkal kapcsolatban. Paris ugyanis azon kívül, hogy betűrendbe tette a helyneveket, egyes esetekben megadta a város nem-latin nevét is, de ezen példák egyike

³⁹ Bologna, Colegio de España, 275. A kézirat oldalainak digitalizált képe megtekinthető: <http://irnerio.cirsfid.unibo.it/browser/275/001/> (letöltés ideje: 2009. augusztus 25.). Ludwig Weiland (Weiland (Hrsg.) 2003 [1896]: 507–516) kora szerkesztői eljárásának megfelelően a tökéletes szöveget igyekezett rekonstruálni a számára elérhető szövegek alapján (*Innocentii concilium Lugdunense*, 1245). Kiadása a bolognai mellett a következő kéziratokra is támaszkodik: Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Ottobon. Lat. 2520 és Cod. Vat. Lat. 4734.

⁴⁰ Michael Tangl hipotézise, miszerint Paris hozzáfért a kézirathoz. Tangl 1891: 247. Liebermann és Lunt ellenvéleményét lásd Liebermann 1888: 92; Lunt 1918: 76.

⁴¹ Az *N* kézirat tartománylistájába (fol. 162v–166v; *Chronica maiora* VI. 446–463, 215. sz. szöveg) toldott kisméretű pergamenlap (fol. 163v–164r; *Chronica maiora* VI. 463–464, 216. sz. szöveg).

sem érinti a magyar provincia püspökségeit.⁴² Érdekes azonban, hogy a zágrábi püspökség is szerepel az L kezdőbetűs indexrészletben, méghozzá egy, más verzióhoz képest teljesen egyedi írni elírás miatt, amely szerint a *Lagabriensis episcopus* a magyar provincia alá tartozik. Ezt ugyan egy sokkal későbbi kéz korrigálta a főszövegben, Paris-nak nem szúrt szemet, és ő sem az indexben, sem a főszövegben nem javította ki.⁴³ A tenger melléki régióval kapcsolatban érdemes kiemelni, hogy a más kéziratokban is gyakorta változó és általában átfedésekkel teletűzdelt *Ystria supra mare*, *Dalmatia* és *Sclavonia* provinciákat Paris egyedi módon fűzi sorba: például a hagyományosan *Ystria supra mare* fejezetbe tartozó Zadar és Split városát, Aquileával egyetemben a *Dalmatia supra mare* alcím alá sorolja.

Habár legtöbbjük érintetlen, fontosnak látszik, hogy a listákat néha áttekintették, illetve tartalmukat frissítették és javították. Paris listájában például egy későbbi kéz javított: Prága püspökségét kihúzta az Alemannia alá tartozó Mainz alól, és hozzáadta a lengyel Gniezno alá tartozó püspökségek felsorolásához. Az érsekségek alá tartozó püspökségek számát ennek ellenére nem korrigálta.⁴⁴ A *terminus post quem* ebben az esetben valószínűleg 1344, ugyanis IV. Károly ebben az évben mentette fel Prága püspökségét Mainz fennhatósága alól, és emelte érseki rangra. A munkajellegű pontosítások és korrigációk bizonyítják, hogy Paris tartománylistája hosszú ideig aktív használatban volt a St. Albans kolostor falain belül. Emellett azt is tanúsítják, hogy a 11. századi javítások gazdája, valószínűleg maga is a kolostor szerzetese, viszonylag pontos ismeretekkel rendelkezett a térséggel kapcsolatban.

A függelékben bemutatott néhány példa (*A*, *D*, *N*, és *Ca* kéziratok) szemlélteti a másolási és szerkesztői eltéréseket. Mivel ez az anyag egyéb forrásokban nem szerepel ellenőrizhetően, nem tudjuk, hogy adódtak-e olyan helyzetek, amelyekben ezek a kis eltérések zavart okozhattak. Míg az írnokok hibái egyértelműen a többszörös másolás, és a térséggel kapcsolatos tájékozatlanság eredményei, az ilyen értelemzavaró elírások és ortográfiai tévelygések bizonyára befolyásolták a középkori Angliában elérhető tudásanyag minőségét. A tartalom azonban még megannyi másolás után is viszonylag konzisztens és meglepően pontos képet ad a magyar provincia körülbelüli földrajzi helyzetéről, valamint méretéről és fontosságáról a többi pápai tartományhoz viszonyítva. Annyi bizonyos,

⁴² Nem egyértelmű azonban, hogy Paris ezeket a helyneveket saját angol nyelvén, franciául vagy az illetékes város saját nyelvén igyekezett-e feljegyezni.

⁴³ A javított verzió: „Zagabriensem (!) episcopus”.

⁴⁴ A bevezető sor szerint *Alemannia* alá nyolc érsekség és negyvenkét püspökség tartozik. Ez a szám Prága kihúzásával negyvenegyre kellett volna, hogy módosuljon, de az utólagos javítás betoldójának erre a részletre nem terjedt ki a figyelme. Ugyanígy nem javítja Gniezno érsekség nyolc püspökségét kilencre, amely ugyan történelmileg pontosabb (hiszen Prága sohasem tartozott a gnieznoi érsek fennhatóságába), valószínűleg azonban csupán az írni elírás következtelenség eredménye: „Archiepiscopatus Gnegnesis hos habet suffraganos: Uredialatensem [később javítva: Wratislausem], Lubicensem, Cuiaviensem, Polozensem, Cracoviensem, Pornaniensem, Mazoniensem, Pomeraniensem, Pragensem. Summa archiepiscopus unus, episcopus vero octo.” *N* kézirat, fol. 163r (*Chronica majora* VI. 454–455). Az utolsó sorban található *summa* Paris egyedi újítása, más kéziratban nem található.

hogy ha bármelyik másolat valaha is aktív használatban volt (ami valószínű), a Magyarország egyházi hierarchiájáról alkotott kép talán kissé torz, de semmiképpen sem töredékes vagy hiányos.

A ritka szerkesztői beavatkozás, amelyet Gervasius művében követhetünk nyomon, illetve a későbbi javítások (mint például Matthaeus Parisiensis egy későbbi használójának korrekciói) emellett arról adnak számot, hogy egyes szerzők aktívan viszonyultak az anyaghoz. Gervasius (vagy az általa használt forrás) különösen fontos átszerkesztése meglepően pontos és aktuális tudásanyagot sugall. Ezen utóbbi megfigyelést különösen egyéb angliai források elemzésekor kell a kutatónak szem előtt tartani, mielőtt a hagyományokhoz és műfaji sajátosságokhoz ragaszkodó történeti, földrajzi és enciklopédikus források alapján sommás ítélet születik a korabeli Anglia írástudóinak Magyarországról alkotott képéről.

FORRÁSOK

KÉZIRATOK

„Libri provinciales”:

A: London, British Library, Additional MSS 46352, fol. 74r–77r.

Ad: London, British Library, Additional MSS 22635, fol. 53r.

Ar: London, British Library, Arundel 18.

C: Cambridge, University Library, Add 850.

D: London, British Library, Cottonian MSS, Domitian A XIII, fol. 110r–113r.

G: London, British Library, Cottonian MSS, Galba, E IV, fol. 152v–156v.

K: Cambridge, University Library, Kk 5.33, fol. 99v–108v.

N: London, British Library, Cottonian MSS, Nero D I.

„Libri provinciales” töredékek:

Fn: London, British Library, Cottonian MSS, Nero D II, fol. 242r.

Fd: Oxford, Bodleian, Douce MSS 137, fol. 2r.

Gervasius Tilberiensis „Otia imperialia” című művének angol kéziratai:

Ca: Cambridge, Library of St John's College, I. 11 (219), fol. 1r–93v.

Cr: Cambridge, Corpus Christi College, MS 101, fol. 91r–91v.

M: Cambridge, Magdalen College, F.4.23, fol. 111v–195r.

R: London, British Library, Royal 13 E IX, fol. 5r–22r, 25v–26v, 28r–40r, 72r–77v.

S: Cambridge, Corpus Christi College, MSS 414, 3–248.

SZÖVEGKIADÁSOK

- Bartholomaeus Anglicus 1964 [1601]: *De proprietatibus rerum*. Frankfurt.
- Fabre, Paul – Duchesne, Loius (éd.) 1905–1952: *Le Liber censuum de l'Église romaine publié avec une introduction et un commentaire*. (Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome. 2e série, 6.) Paris.
- Gervasius Tilberiensis (2002): *Otia imperialia: Recreation for an Emperor*. (Ed. S. E. Banks – J. W. Binns.) Oxford.
- Giraldus Cambrensis (1863): De jure et statu Menevensis ecclesiae. In: Brewer, J. S. (ed.): *Giraldi Cambrensis opera*. (Rerum Scriptorum Britannicorum: Rolls Series 21.) London, IV. 101–373.
- 'Innocentii concilium Lugdunense' 1245. In: Weiland, Ludwig (Hrsg.) 2003 [1896]: *Constitutiones et acta publica imperatorum et regum. II: Inde ab a. MCXCVIII ad a. MCCLXXII*. (Monumenta Germaniae Historica, Leges, Constitutiones 2.) Hannover, 507–516.
- Matthaeus Parisiensis (1872–1873): *Chronica majora Matthaei Parisiensis monachi Sancti Albani*. Ed. H. R. Luard. (Rerum Scriptorum Britannicorum: Rolls Series 57.) London.
- Weiland, Ludwig (Hrsg.) 2003 [1896]: *Constitutiones et acta publica imperatorum et regum, II: Inde ab a. MCXCVIII ad a. MCCLXXII*. (Monumenta Germaniae Historica, Leges, Constitutiones 2.) Hannover.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Baum, Wilhelm 1999: *Die Verwandlungen des Mythos vom Reich des Priesterkönigs Johannes*. Klagenfurt.
- Elze, Reinhard 1956–1957: Der Liber Censuum des Cencius (Cod. Vat. lat. 8486) von 1192 bis 1228. *Bulletino dell'Archivio paleografico italiano* (N.S. 2–3.) 251–270.
- Darrouzès, Jean (ed.) 1981: *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae*. Paris.
- Duchesne, Louis 1904: Le provincial romain au XIIe siècle. *Mélanges d'archéologie et d'histoire* (24.) 75–123.
- Engel Pál 1990: *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig*. Budapest.
- Fabre, Paul 1892: *Étude sur Le Liber censuum de l'église Romaine*. Paris.
- Gransden, Antonia 1974: *Historical Writing in England c. 550 to c. 1307*. London.
- Liebermann, Felix 1888: 'Ex Mathei Parisiensis operibus'. In: Pauli, Reinhold (Hrsg.): *Ex rerum Anglicarum scriptoribus saec. XIII*. (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores 28.) Hannover, 74–443.
- Lunt, William E. 1918: The Sources for the First Council of Lyons, 1245. *The English Historical Review* (129.) 33. 72–78.
- Montecchi Palazzi, Teresa 1994: Cencius camerarius et la formation du Liber censuum de 1192. *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen-Age, Temps Modernes* (96.) 49–93.

- Morris, Colin 1991: *The Papal Monarchy: The Western Church from 1050 to 1250*. Oxford.
- Powell, James M. 1986: *Anatomy of a Crusade: 1213–1221*. Philadelphia.
- Robinson, Ian Stuart 1990: *The Papacy 1073–1198: Continuity and Innovation*. (Cambridge Medieval Textbooks.) Cambridge.
- Tangl, Michael 1891: Die sogenannte „Brevis nota” über das Lyoner Concil von 1245. *Mittheilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung* (12.) 246–249.
- Tangl, Michael (Hrsg.) 1894: *Die Päpstlichen Kanzleiordnungen von 1200–1500*. Innsbruck.
- Weidenbach, Anton Joseph (Hrsg.) 1855: *Calendarium historico-Christianum medii et novi aevi: Chronologische und historische Tafellen zur Berechnung der Urkundendaten, so wie zur Bestimmung der christlichen Feste mittler und neuer Zeit. Nebst einem Verzeichniss der Cardinalstitel und bischöflichen Sitze der Katholischen Kirche im 13ten Jahrhundert*. Regensburg.

FÜGGELÉK: A MAGYARORSZÁGRA VONATKOZÓ *LIBER PROVINCIALIS* BEKEZDÉSEK NÉHÁNY ANGOL KÉZIRATBAN

A szó végi „-sis” és „-sem” rövidítéseket aposztróf jelöli (például Colocen’ = Colocensem), a ligatúrák és sor feletti rövidítésjelek feloldása pedig szögletes zárójelbe került (például ht = h[abe]t). A szürke mezők az olyan hiányzó adatokat jelölik, amelyek más kéziratokban megtalálhatók. A táblázat mezői a kéziratok sorbeosztását tükrözik, a méretbeli különbséget az okozza, hogy van, ami egyes kéziratokban egy sorban szerepel, másokban pedig két-három sorba tördelődik.

Dalmatia

<i>A</i> : London, BL, Additional MSS, 46352, fol. 74v, col. c.	<i>D</i> : London, BL, Cottonian MSS, Domitian A XIII, fol. 111v, col. b	<i>N</i> : London, BL, Cottonian MSS, Nero D I, col. e	<i>Ca</i> : Cambridge, Library of St John’s College, I. 11, fol. 23v-24r
In Dalmatia	In dalmatia supra mare	In Dalmacia sup[ra] mare	Dalmacia sup[ra] mare h[abe]t Aquilegen’ pat[ri]arcatu[m]
Patriarchatus Aq[ui]legensis xv, h[abe]t suffr’	Pat[ri]archat[us] aq[ui]lege[n]sis ho[s] h[abe]t suff[ra]gan[eos]	Patr[ri]archat[us] Aq[ui]legensis hos h[abe]t suffraganeos	cujus suffragani mantuanus Cuman[us]
Mantuanum	Mantuanu[m]	Mantuanum	
Cumanum	Cumanum	Cymianum	
Tridentinum	Tridentinu[m]	Tridentinum	Tridentin[us] Veronien’ Paduan[us]
Veronensem	Verone[n]sem	Veronensem	
Paduanum	Paduanum	Paduanum	
Vicentinum	Vincentinu[m]	Uicentinum	Vicentin[us] Teruisin[us]
Tervisinum	T[er]visinum	Teruisinum	Concordien’
Concordiensem	Concordien’	Corcordienu[m]	

<i>A</i> : London, BL, Additional MSS, 46352, fol. 74v, col. c.	<i>D</i> : London, BL, Cottonian MSS, Domitian A XIII, fol. 111v, col. b	<i>N</i> : London, BL, Cottonian MSS, Nero D I, col. e	<i>Ca</i> : Cambridge, Library of St John's College, I. 11, fol. 23v-24r
Senecmensem	Senecemsem	Senecensem	Senesten' Filuten' et Belimen'
Feltrensem	Filtrensem	Filterensem	
	Belimensem	Bellimensem	
	Polanenum	Polanenum	
Patentinen'	Parentinu[m]	Parentinum	Et hii duo [con]iucti Polon' Parentinus
Triestinensem	Triestinum	Triestinum	Triestin[us] Comaden' et de capite
Comadensem	Com[m]adensem	Co[m]madensem	
Belimensem			
Polamensem			
Capitis yst[ri]e tres	Capitis Ystrie	Capitis istrie	
Iusticopolitanum			
Maranensem	Maranensem	Moransem	Ystrie Iustino politan[us] Marane' Ciui
Civitatis nove	Civitatis Noue	Civitatis noue	Tatis noue vel Emonen'
		Summa unus patriarcha	
		episcopi vero decem et octo	
Egyedi vonások: Belimensem és Polmensem három sorral lejjebb, mint általában			Egyedi vonások: 1. Az általános sorrendet felborítva Isztria után szerepel. Gervasius sorrendje a következő: <i>Polonia, Bulgaria, Sclavonia, Hungaria, Ystria, Dalmatia</i> . 2. Megadja <i>Ciuitas noue</i> (Ljubljana) római kori nevét (Emona)

Ystria supra mare

<i>A</i>	<i>D</i>	<i>N</i>	<i>Ca</i>
In Ystria super mare	In yst[ri]a supra mare		Ystria s[u]p[ra] mar[e] h[abe]t
Patriarchatus grandensis v habet suffr'	Pat[ri]archat[us] Gra[n]den		p[at]riarcatu[m] Gradan'
	sis hos h[abe]t suff[ra]'		cuius suffragani Castellan[us]
Castellanum	Castellanum		Torcelan[us]
Tortellanum	Torselanum		
Aquilensem	Equilensem		Aquilen' Esulan[us] Caprulan[us]
Caprulensem	Caprulensem		
Closenensem	Closenu[m]		Closen' Ciuitatis noue
	Civitatis noue		
[sorkihagyás]			<i>Inter Vngariam et mare Adriaticu[m] s[un]t duo ar</i>
Archiepiscopus Iadren' viii habet suffr'	Archie[pisco]pat[us] Iade	Archiep[iscop]at[us] Jaderensis	<i>chiep[iscop]atus de iure ut di[cun]t spectantes ad rege[m]</i>
	rens[is] sive Iaderi		
	nus ho[s] h[abe]t suff[ra]'	hos h[abe]t suffraganeos	
Signensem	Signiensem	Signensem	<i>Vngareor[um] nomine ducatum</i>
Absarensem	Apsarene[n]sem	Apsarenum	<i>Iadrensem cuius suffragan' Auxaran'</i>
Veglensem	Veglensem	Veglensem	<i>Veglen' Arben' Nouen' vel Noue</i>
Arbensem	Arbensem	Arbensem	<i>ten' Chethanen' Tunensis</i>
Notensem	Nouensem	Nonensem	

<i>A</i>	<i>D</i>	<i>N</i>	<i>Ca</i>
	Archie[pisco]pat[us] spalati[n]e	Archiep[iscop]atus Palet[re]nsi[s]	<i>Spoleten' cujus suffi' Tragimen' Scar</i>
	n' hos h[abe]t suffrag'	hos h[abe]t suffraganeos	
	Tinguriensem	Ragusiensem	
	Signensem	Sign[i]ensem	
	Scardonense[m]	Scardonensem	
Croatensem	Arbensem	Arbensem	
	Nouensem	Nonensem	
	Croatensem	Creatensem	<i>den' Crocicen'</i>
Kerbauensem	Kerbatensem	Kerbanensem	
Traturiensem	Traguriense[m]		
		Sum[m]a .iii. archie[pisco]pi e[pisco]pi vero decem et .viii.o	
Egyedi vonás: a <i>Spalato</i> érsekség alá sorolt püspöki székhelyek hiányoznak (más kéziratokban általában Zadar püspökségei ismétlődnek)		Egyedi vonások: 1. Hiányzik az <i>Ystria supra mare</i> alcím, emiatt ez a szakasz <i>Dalmatia</i> alá sorolódik. 2. Grado püspökségei hiányoznak 3. Irnoki hiba, valószínűleg az alattuk szereplő Signiensem és Stagnensem városnevek hasonlósága folytán: Knint (Tiniensem, Tunensem) <i>Ragusiensem</i> követi	Egyedi vonások: 1. A más tartománylistákban az <i>Ystria supra mare</i> alá tartozó Zadar és Split püspökségei itt külön, <i>De ducatu Vngariae</i> alcím alatt szerepelnek (dólt betűs rész), a kelet-európai régió felsorolásától elkülönülve. 2. Ez a szakasz a mű egyéb kézírataiban Lombardia alá tartozik, de ebben hiányzik a <i>De ducatu Vngariae</i> alcím, és a margó jelzése Flamminea részeként kezeli.

Sclavonia

<i>A</i>	<i>D</i>	<i>N</i>	<i>Ca</i>
In Slavonia		In Slavonia	Sclauonia duos h[abe]t
Arch' ragusiens'	Archie[pisco]pat[us] ragusie	Archie[pisco]patus Ragusien	Archie[pisco]patos Ragu
xiii h[abe]t suffr'	hos h[abe]t suffrag'	sis has h[abe]t suffraganeo[s]	
Stagnensem	Stagnensem	Stanguensem	Sin' cujus suffraganei Stagen'
Bossenensem	Bossenensem	Rossenensem	Bossenen' Tribunien' Catarmen'
Tribuniensem	Tribuniensem	Tribuniensem	
Catarmensem	Cathernen'	Catharniensem	
Rose	Rose	Rose	Rosen' Bidianen'
B[W?]iduanensem	Biduensem	Biduensem	
Antivareensem	Archie[pisco]pat[us] autiva r[e]n[sem] ho[s] h[abe]t suffra'	Archie[pisco]patus Autinare[n] sis ho[s] h[abe]t suffraganeo[s]	Artivaran' archi[episco]p[a]t[us] h[abe]t suffrag' Dulchern
Dulthinensem	Dulchinensem	Bulchinensem	
Suacirnensem	Suasianensem	Snacianensem	Suacinen' Dinasten' Poletan'
Arivastensem	Diuastran'	Dinastrensem	
Polatens em	Polatrensem	Polastrensem	
Scodrinensem	Scodrinensem	Scodrinensem	Scodinen' Arbanen' Sardenen' uel
Arbanensem	Arbanensem Sardeu'	Arbanensem Sardanensem	
	Scutarenum	Scutareensem	Scutaren'
		Su[m]ma archie[pisco]pi duo	
		e[pisco]pi vero quatuordecim	
Hiány: Sardanensis, Scutarenis	Hiány: Slavonia alcím, így a püspök- ségek az eggyel ezelőtti <i>In yst[ri]a supra mare</i> alá sorolódnak		Egyedi vonás: Slavonia általában Dalmácia és Isztria után következ- zik, de Gervasius sorrendje a követ- kező: <i>Polonia, Bulgaria, Slavonia, Hungaria, Ystria, Dalmatia</i>

Hungaria

<i>A</i>	<i>D</i>	<i>N</i>	<i>Ca</i>
In Hungaria (4)		In Hungaria	Hungaria [a margón: Hungar(ia)]
Arch[ipescopus] Strigonien'	Archie[pisco]pat[us] st[ri]gonien[is]	Archie[pis]c[opatus] St[ri]goniensis	Hungaria duos h[abe]t archie[piscopos] Strigon'
vii h[abe]t suffr[aganos]	hos h[abe]t suffra'	hos h[abet] suffraganeos	cuius suffraga[ni]
Agriensem	Agriensem	Agriensem	Agnen' Nurien'
Nuriensem	Nitriensem	Sitriensem	
W[B?]ariensem	Waciensem	Vaciensem	Wacien' Iarrien'
Tauriensem	Iuriensem	Ianrensem	
Quinqueecclesien'	Quinq[ue] eccl[es]ien'	Quinque ecclesiens'	Quinq[ue] Ecc[lesia]r[um]
vesp[ri]miens'	Vesprimimen'	Uepmense'	Vesp[er]tin' Secundus archiep[iscop]a[t[us]]
Arch' colocen'	Archie[pisco]pat[us] coloce[n]si'	Archie[pisco]pat[us] colocensis	Eiusdem terre Solocen' cuius suffrag[ani] hii
v h[abe]t suffr[aganos]	hos h[abe]t suffrag[anos]	hos h[abe]t suffraganeos	
Sago[ra]biensem	Wltrasilvanu[m]	Ultrasilvanum	Vlt[ra]siluan' Zagabrien' Waradien'
Vlt[ra]silvanensem	Zagabriensem	Lagabriensem	
B[W?]aradiensem, ,	Waradiensem	Waradiensem	
Cenadiensem	Cenadiensem	Renadiensem	Cenad'
Cuiensem			
		Su[m]ma duo archie[pisco]pi e[pisco]pi vero decem	
Egyedi vonás: Cuiensem hozzáadása, valószínűleg a lengyel provinciából	Hiány: Hungaria alcím, így a püspökségek az eggyel ezelőtti <i>In yst[ri]a supra mare</i> alá sorolódnak.	Későbbi javítások: 1. <i>Ianrensem</i> betoldásokkal javítva: <i>Ianuriensem</i> 2. <i>Uepmense'</i> betoldásokkal javítva: <i>Vesprimiensem</i> 3. <i>Lagabriensem</i> javítva: <i>Zagabriensem</i> 4. <i>Raradiensem</i> javítva: <i>Zaradiensem</i>	Egyedi vonás: Magyarország nem <i>Sclavonia</i> és <i>Polonia</i> között jelenik meg, Gervasius sorrendje a következő: <i>Polonia, Bulgaria, Sclavonia, Hungaria, Ystria, Dalmatia</i>